

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ СЛІДЧИХ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ПРИ РОЗВ'ЯЗАННІ ПИТАНЬ ПРО ВИДАЧУ (екстрадицію)

Ірина Лешукова,

*канд. юрид. наук,
доцент кафедри кримінального процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ*

У статті досліджується сутність правового інституту видачі (екстрадиції) злочинців, порядком його застосування. На підставі аналізу міжнародних угод і конвенцій визначаються процесуальні гарантії прав особи, яка видається для проведення досудового розслідування або судового розгляду щодо вчиненого нею злочину, визначаються підстави відмови у видачі запитуваної особи.

Ключові слова: *правова допомога у кримінальних справах, видача (екстрадиція) злочинців, міжнародне слідче доручення.*

Розглядаючи питання, пов'язані з процедурою видачі осіб, які вчинили злочини (екстрадиції), що актуальні на сьогоднішній день у зв'язку з розростанням міжнародної та національної кримінальної злочинності, слід зазначити, що вони врегульовані багатосторонніми конвенціями, зокрема, Конвенцією про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р.¹; Європейською конвенцією про видачу правопорушників від 1957 р. [1, с. 10, 45]; Типовим договором про видачу, прийнятим резолюцією 45/116 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990 р. [2, с. 90], а також двосторонніми умовами про правову допомогу України. Аналогічні питання, що стосуються видачі злочинців, є у конвенціях по боротьбі з окремими видами злочинів: Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 р., Конвенції про охорону персоналу ООН та зв'язаного з нею персоналу від 1994 р. та ін. У випадках, коли між Україною й іноземною державою немає договору про правову допомогу або про видачу, питання співробітництва розв'язуються на основі принципів міжнародного права в порядку міжнародної ввічливості та взаємності.

У міжнародно-правових актах, судовій практиці та законодавстві конкретних держав існує багато визначень інституту видачі злочинців (екстрадиції). Навчальні та наукові

¹Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 07.10.2002 р. Україною ще не ратифікована.

російськомовні видання вживають термін «екстрадиція» (англ. «extradition» – передача – видача іноземній державі осіб, які вчинили злочин). В офіційних документах нашої держави таке слово не застосовується. Термінологічна плутанина виникає з поняттями «видача», насамперед у ситуаціях, пов'язаних із зверненням вироку до виконання, і «передача» (передача засудженого для відбування покарання у державі його громадянства), що у юридичній літературі нерідко розглядаються як синоніми. Насправді за юридичним змістом це різні, самостійні правові інститути, що підтверджується характером нормативної регламентації як на міжнародному рівні, так і в національному законодавстві.

У міжнародному праві під екстрадицією розуміють процес передачі злочинця відповідно до норм міжнародного права іншій державі для застосування кримінального покарання [3, с. 538]. У літературі з цього питання про видачу злочинців не склалося єдиної думки вчених щодо того, вважати видачу процесом чи розуміти її як одноактну дію – єдиний акт передачі, а все інше розглядати як підготовку до видачі або її наслідки. На думку Л. Галенської, доктрина одностайна у твердженні, що екстрадиція є процесом [4, с. 120]. В. Звірбуль і В. Шупилов вважають, що видача злочинців з однієї держави іншій – це акт правової допомоги [5, с. 11], а Е. Сімсон розглядав передачу злочинців як наслідок самої видачі [6, с. 4].

Наведені точки зору свідчать про те, що твердження Л. Галенської про одностайність поглядів учених на цю проблему є хибними.

На нашу думку, видачу злочинця не можна розглядати як одноактну дію, оскільки вона складається з багатьох юридичних дій. З цього приводу Д. Нікольський звертає увагу на те, що видача є сукупністю юридичних дій, за допомогою яких одна держава видає іншій особу, обвинувачувану у скоєнні злочину [7, с. 29]. Сприймаючи видачу як акт правової допомоги, як форму міжнародного співробітництва у боротьбі із злочинністю, не можна забувати про те, що все ж це визначений, урегульований нормами міжнародного або внутрішньодержавного права процес. Ми вважаємо помилковою думку Р. Валеева, який визначає видачу як передачу осіб [8, с. 28–29]. У такому визначенні ототожнюються два поняття, і коли одне з них визначається через інше, виникає плутанина та неточність. *Видача* – це не просто акт, що полягає у передачі особи іншій державі. Це сукупність дій, здійснюваних конкретними органами держави та спрямованих на забезпечення примусової доставки особи органам іншої держави. Це, насамперед, вирішення питання у відповідь на надіслане прохання, здійснюване у певній процесуальній формі. Слід враховувати, що процедура видачі полягає й у таких діях, як арешт осіб, домовленість про час і місце передачі, перевезення його з метою передачі. *Передача* – це виконання рішення органів держави про видачу особи. Передача, як правило, здійснюється на контрольно-пропускних пунктах кордонів. Ми поділяємо точку зору О. Виноградової про те, що видача – це процес, який ґрунтується на міжнародних договорах, загально визначених принципах міжнародного права, нормах внутрішнього законодавства та полягає у передачі підозрюваного, обвинуваченого або засудженого державою, на території якої він перебуває, державі, на території якої він вчинив злочин [9, с. 128–129]. Особливість видачі полягає в тому, що держава, яка звернулася з проханням про правову допомогу, залишає за собою лише право розгляду кримінальної справи, призначення та виконання покарання. Видаючи злочинця, держава, на території якої він перебуває, надає державі, яка вимагає видачі, правову допомогу в реалізації її законів. У зв'язку з цим видача – це надання державами правової взаємодопомоги.

З урахуванням викладеного під *видачею* (*екстрадицією*) слід розуміти заснований на принципах і нормах міжнародного та національного права процес, пов'язаний із наданням державами правової взаємодопомоги, що полягає у передачі злочинця державі, на території якої було вчинено злочин, або держа-

ві, громадянином якої є злочинець, чи державі, котра найбільше потерпіла від злочинного діяння, для притягнення його до кримінальної відповідальності або виконання винесеного вироку суду.

Разом із тим при підготовці міжнародного слідчого доручення необхідно враховувати і той факт, що кримінально-процесуальний закон зарубіжних країн може не відповідати українському законодавству. Тому важливо вже на первинному етапі розслідування встановити контакти з правоохоронними органами країни, громадянином якої є особа, яка бере участь у процесі, або країни, з якою якось чином пов'язаний вчинений злочин і може виникнути необхідність направити міжнародне слідче доручення в цю країну. У цьому випадку перш за все необхідно з'ясувати, чи є договір (угода) про надання правової допомоги з цією країною, чи входить вона в Інтерпол, яким чином треба контактувати з цією країною (звертатися до Генеральної прокуратури для встановлення контактів з метою проведення слідчих дій в іншій країні або здійснювати це через Генеральну прокуратуру та Міністерство закордонних справ України у випадку, якщо немає угоди про надання правової допомоги, на умовах взаємності при відповідних зверненнях, у рамках так званої міжнародної ввічливості). Сьогодні ж практика йде шляхом встановлення контакту через МЗС або через Генеральну прокуратуру (відповідно до рівня відносин з країною); одночасно встановлюються контакти через бюро Інтерполу, щоб продублювати та прискорити виконання міжнародного слідчого доручення запитуваною стороною.

У такий самий спосіб розв'язується питання про направлення міжнародної вимоги (прохання, доручення) про видачу злочинця. Однак право видачі злочинців є суверенним правом кожної держави й обсяг розв'язуваних організаційно-правових питань (обов'язок видачі, межі кримінального переслідування, процесуальний порядок видачі, транзитне перевезення цих осіб тощо) набагато ширший, ніж при направленні міжнародних запитів (листів) і доручень [10, с. 281–295].

Слід зазначити, що Європейська конвенція про видачу правопорушників від 1957 р. передбачає ряд процесуальних гарантій прав особи, яка видається для проведення досудового розслідування або судового розгляду щодо вчиненого нею правопорушення. Так, відповідно до ст. 14 цієї Конвенції видана особа не може переслідуватися, засуджуватися або затримуватися з метою виконання вироку чи постанови про утримання під вартою ні за

яке правопорушення, вчинене до її видачі, крім правопорушення за яке вона була видана. При цьому її особиста свобода не може бути обмежена за винятком двох випадків:

- коли на це дає згоду сторона, що її видала (запит щодо такої згоди направляється разом із запитом про видачу; така згода надається лише у випадках, коли правопорушення, у зв'язку з яким запитується видача, є підставою для видачі відповідно до положень Конвенції);

- коли особа, маючи можливість покинути територію сторони, якій вона була видана, не зробила цього протягом 45 днів після свого остаточного звільнення або повернулася на цю територію після того, як покинула її.

Якщо під час судового розгляду щодо особи, яка видається, змінюється формулювання пред'явленого їй обвинувачення, обвинувальний вирок може бути винесено лише тоді, коли нове формулювання обвинувачення є складовою частиною старого обвинувачення [1, с. 11].

У Європейській конвенції про видачу правопорушників від 1957 р., як і в Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р., видача злочинців для притягнення до кримінальної відповідальності здійснюється за дії, які за законами запитуючої та запитуваної сторін караються позбавленням волі на строк не менше одного року або більш тяжким покаранням (ст. 2) [1, с. 10]. Однак видача виключається, якщо: злочин, у якому звинувачується особа, підпадає під юрисдикцію держави, на адресу якої направлена вимога (прохання) про видачу; відповідна особа згідно із законодавством запитуючої або запитуваної сторони не підлягає переслідуванню чи покаранню у зв'язку із закінченням строку давності.

Видача також не допускається за діяння, не визнані злочинами національним законодавством сторони, якій адресована вимога (прохання) про видачу. Неможлива видача, коли особа переслідується у кримінальному порядку через її політичні погляди, належність до певної соціальної групи, раси, релігії, народності (п. 2 ст. 3).

Крім того, видача не здійснюється, якщо особі щодо якої спрямована вимога про видачу, у запитуваній державі надано право політичного притулку. Так, ч. 1 ст. 63 Конституції Російської Федерації надає політичний притулок іноземним громадянам та особам без громадянства відповідно до загальноновизнаних норм міжнародного права. Такий притулок у РФ надається на основі Положення про порядок надання політичного притулку в Російській Федерації, затвердженого Указом

Президента РФ від 26.07.1995 р. № 763, що набрало чинності 01.08.1995 р. У цьому Положенні зазначається, що Росія надає політичний притулок особам, які шукають притулок і захист від переслідування або реальної загрози стати жертвою переслідування в країні своєї цивільної належності або в країні свого звичайного місця проживання за суспільно-політичну діяльність і переконання, які відповідають принципам, визнаним світовим співтовариством. Однак в Україні ще не прийнято закон про порядок надання притулку в Україні іноземцям та особам без громадянства; існує лише проект такого закону від 14.09.2000 р. Разом із тим законодавство України відповідно до норм міжнародного права має положення, згідно з яким особі може бути надано притулок (ст. 4 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 04.02.1994 р.) або вона може набути статус біженця (ст. 5 Закону і Закон України «Про біженців» від 21.06.2001 р.). Це робиться з метою захисту прав і свобод громадян, їх життя, що є загальноновизнаними цінностями у світі. З моменту одержання притулку або набуття статусу біженця особи іноземних держав підпадають під юрисдикцію України й у разі вчинення злочину на нашій території підлягають відповідальності на загальних підставах.

Притулок не може бути наданий особам, які переслідуються за вчинення злочинів проти миру та людяності, особам, які до моменту звернення про надання статусу біженця або притулку скоїли злочини проти України або на її території. Особи не підлягають екстрадиції в країні, де їм може загрозувати смертна кара (ст. 11 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р.). Видача може не здійснюватися, якщо особа, видача якої вимагається, є громадянином запитуваної Договірної Сторони. Це положення впливає із ст. 6 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р., ст. 57 Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р. і ч. 2 ст. 25 Конституції України, яка встановлює, що громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Це правило також закріплене у національному законодавстві інших держав (Росія, Білорусь та ін.). Однак законодавство ряду держав (Великобританія, Ізраїль, США, Канада тощо) не настільки категоричне в питаннях екстрадиції своїх громадян і допускає видачу їх на умовах взаємності іншим державам. Подібний підхід дозволяє, на думку І. Лукашука, стверджува-

ти, що відмова у видачі власних громадян є правом, а не обов'язком держави [11, с. 262–263]. Такий підхід, на нашу думку, більш прогресивний, оскільки він враховує численні випадки, коли, наприклад, ідеться про розслідування злочинів транснаціональних злочинних угруповань, учинених у місці розслідування кримінальної справи та його судового розгляду для всіх членів такої злочинної групи. Тому вважаємо за необхідне доповнити главу 3 проекту Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України від 11.09.2008 р. ст. 612¹ з назвою: «Видача (екстрадиція) особи, яка вчинила злочин у співучасті з громадянами інших держав» та передбачити в ній можливість такої видачі за умовами взаємної домовленості з іноземними державами, на території яких вчинено злочин.

Відповідно до Європейської конвенції про видачу правопорушників від 1957 р., якщо особа, щодо якої направлена міжнародна вимога про видачу, притягнута до кримінальної відповідальності або відбуває покарання за інший злочин на території запитуваної сторони, то видача може бути відстрочена до закінчення кримінального переслідування, відбуття покарання або звільнення на будь-якій законній підставі.

Рішення про видачу, про відмову у видачі та про відстрочку видачі приймається керівником центрального органу юстиції (в Україні таким органом є Генеральний прокурор України згідно із ст. 26 Закону України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 р. № 1789-12).

Міжнародні договори, ратифіковані Україною, передбачають також видачу іноземного громадянина на певний термін. Це, зокрема, ст. 66 Договору між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах та ст. 64 Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах, які передбачають, що видача злочинця на час має місце, якщо відстрочка видачі може спричинити закінчення строку давності кримінального переслідування чи серйозно ускладнити розслідування злочину. У такому випадку екстрадиція на час обумовлюється обґрунтованими клопотаннями і гарантіями, що видана особа буде негайно повернута після проведення процесуальних дій, для яких вона була видана, і не пізніше трьох місяців із дня видачі. В обґрунтованих випадках цей термін може бути продовжено [1, с. 45, 83].

На практиці можлива колізія вимог про видачу, наприклад, коли вимоги про видачу тієї самої особи у зв'язку з одним певним або

у зв'язку з різними злочинами надходять від декількох держав. За загальним правилом, злочинець видається тій державі, на території якої він вчинив злочин, але в кожному конкретному випадку це питання зважується центральним органом юстиції запитуваної держави. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 1957 р. регулює зазначену ситуацію у такий спосіб: запитувана сторона приймає рішення з урахуванням усіх обставин і окремо вчиненого злочину, місця його скоєння, а також часу подачі запитів запитуючих сторін (їх черговість), громадянства особи, яка підлягає видачі, та можливості її наступної видачі іншій державі [1, с. 11].

Зазначені нами проблеми, що виникають при здійсненні екстрадиції, свідчать про недостатню законодавчу забезпеченість цієї дуже важливої міжнародної процедури. Спроба усунути зазначену прогалину в Україні робиться шляхом включення до проекту КПК України окремих норм, що регулюють порядок видачі та передачі як іноземців, так і громадян України (наприклад, статті 598–618 Проекту КПК України, підготовленого робочою групою Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права від 11.09.2008 р.). Однак ми вважаємо, що і кримінально-процесуальне забезпечення порядку видачі та передачі осіб, які вчинили злочини, недостатнє у настільки важливому і складному питанні міжнародного співробітництва. Переконані, що в Україні за прикладом Австрії, Великобританії, Німеччини, Швейцарії має бути прийнятий закон «Про видачу (екстрадицію)», у першому розділі якого необхідно врегулювати загальне питання про правові підстави виникнення правовідносин у сфері екстрадиції; у другому – детально висвітлити порядок направлення запиту іноземній державі про видачу правопорушників, форму і зміст такого запиту, необхідні додатки до нього; наступний розділ має передбачати підстави та порядок виконання запиту про видачу осіб, які перебувають на території України, порядок оскарження рішення про видачу таких осіб і судову перевірку його законності й обґрунтованості. Далі в законі слід визначити питання про підстави відмови у видачі осіб, відстрочки у видачі. На підставі цього закону у КПК України мають бути викладені питання конкретного процесуального порядку про видачу та передачу особи: обрання запобіжного заходу для забезпечення можливої видачі особи; порядок передачі видаваної особи; передачі предметів. Подібний закон необхідний, оскільки вимоги

про видачу з доданими до них документами проходять ряд інстанцій, що повинні виносити своє рішення на підставі чинного національного законодавства, яке не завжди збігається з нормами міжнародного права, тобто спеціально укладеними договорами.

Література

1. *Міжнародне співробітництво України у правовій сфері*. – Х., 1998. – 217 с.
2. *Лукашук І. І., Наумов А. В.* Выдача обвиняемых и осужденных в международном уголовном праве. – М., 1998.
3. *Международное публичное право* / Под ред. К. А. Бекашева. – М., 1999.

4. *Галенская Л. Н.* Международная борьба с преступностью. – М., 1972.

5. *Звирбуль В. К., Шутилов В. П.* Выдача уголовных преступников. – М., 1974.

6. *Симсон Э.* О невыдаче собственных подданных. – СПб., 1892.

7. *Никольский Д. П.* О выдаче преступников по началам международного права. – СПб., 1884.

8. *Валеев Р. М.* Выдача преступников в современном международном праве (некоторые вопросы теории и практики). – Казань, 1976.

9. *Виноградова О. І.* Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю: Дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2000.

10. *Михайлов В. А.* Меры пресечения в российском уголовном процессе. – М., 1996.

11. *Лукашук І. І.* Международное право: Общая часть. – М., 1996.

In this article studies notion, main point of legal institute of delivering up procedure (extradition) of criminals and the order of it use, improved notion of delivering up (extradition) also in this article based propositions of necessity of adopting by Verhovna Rada of Ukraine the law «about delivering up procedure (extradition)». By analyzing international arguments and conventions, defined procedural guarantees of rights of delivering up person for conducting investigation or considering cases in the court concerning crime committed and determined bases of rejection of required person.

В статье исследуется сущность правового института выдачи (экстрадиции) преступников, порядок его применения. На основе анализа международных соглашений и конвенций определяются процессуальные гарантии прав лица, которое выдается для проведения досудебного расследования или судебного разбирательства по поводу совершенного им преступления, определяются основания отказа в выдаче запрашиваемого лица.

